

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
Черкаський національний університет  
імені Богдана Хмельницького

ISSN 2076-5908  
INDEX  COPERNICUS  
INTERNATIONAL  
ICV 2015:45.87

# ВІСНИК ЧЕРКАСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія  
ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Виходить 4 рази на рік  
Заснований у березні 1997 року

№ 3-4. 2016

Черкаси - 2016

**Засновник, редакція, видавець і виготовлювач –  
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького  
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21390-1119ОР від 25.06.2015**

Науковий журнал містить статті, в яких розглядаються актуальні проблеми історіографії та методології історичних досліджень, історії України, всесвітньої історії. Складовою журналу також є огляди і рецензії українських наукових і навчально-методичних видань, наукова хроніка.

Для широкого кола науковців, викладачів, аспірантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичною наукою.

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України журнал включено до переліку наукових фахових видань України з історичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 р. № 747).

**Випуск № 3-4 наукового журналу Вісник Черкаського університету, серія «Історичні науки» рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 4 від 23.12.2016 року).**

*Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі Index Copernicus (ICV 2015: 45.87) та реферується Українським реферативним журналом «Джерело» (засновники: Інститут проблем реєстрації інформації НАН України та Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського).*

**Головна редакційна колегія:**

Черевко О.В., д.е.н. (головний редактор); Боєчко Ф.Ф., член-кор. НАПН України, д.б.н., проф. (заступник головного редактора); Корновенко С.В., д.і.н., проф. (заступник головного редактора); Кирилюк Є.М., д.е.н., доц. (відповідальний секретар); Архипова С.П., к.пед.н., проф.; Біда О.А. д.пед.н., проф.; Гнезділова К.М., д.пед.н., доц.; Головня Б.П., д.т.н., доц.; Гусак А.М., д.ф.-м.н., проф.; Десятов Т.М., д.пед.н., проф.; Земзюліна Н.І., д.і.н., доц.; Жаботинська С.А., д.філол.н., проф.; Кузьмінський А.І., член-кор. НАПН України, д.пед.н., проф.; Кукурудза І.І., д.е.н., проф.; Лизогуб В.С., д.б.н., проф.; Ляшенко Ю.О., д.ф.-м.н., доц.; Марченко О.В., д.філос.н., проф.; Масненко В.В., д.і.н., проф.; Мігус І.П., д.е.н., проф.; Мінаєв Б.П., д.х.н., проф.; Морозов А.Г., д.і.н., проф.; Перехрест О.Г., д.і.н., проф.; Поліщук В.Т., д.філол.н., проф.; Селіванова О.О., д.філол.н., проф.; Чабан А.Ю., д.і.н., проф.; Шпак В.П., д.пед.н., проф.

**Редакційна колегія серії:**

Драч О.О., д.і.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Історія та етнологія України»); Івангородський К.В., к.і.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Історія та етнологія України»); Перехрест О.Г., д.і.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Всесвітня історія»); Кірсєва В.О., к.і.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Всесвітня історія»); Чабан А. Ю., д.і.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Історіографія, джерелознавство»); Лисиця Л.Г., к.і.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Історіографія, джерелознавство»); Абразумова О.М., к.і.н.; Анджей Стемпнік, д-р габлітований, проф. (Польща); Боєчко В.Ф., д.і.н., доц.; Голиш Г.М., к.і.н., доц.; Гоцуляк В.В., д.і.н., проф.; Дмитро Карев, д.і.н., проф. (Білорусь); Земзюліна Н.І., д.і.н., проф.; Іржавська А.П., к.і.н., доц.; Корновенко С.В., д.і.н., проф.; Лисенко О.Є., д.і.н., проф.; Масненко В.В., д.і.н., проф.; Мельниченко В.М., к.і.н., проф.; Мордвінцев В.М., д.і.н., проф.; Морозов А.Г., д.і.н., проф.; Павел Сердженга, д-р габлітований, проф. (Польща); Присяжнюк Ю.П., д.і.н., проф.; Реснт О.П., член-кор. НАН України, д.і.н., проф.; Синявська Л. І., д.і.н., доц.; Фареній І.А., д.і.н., проф.

**Адреса редакційної колегії:**

18031, Черкаси, бульвар Шевченка, 81, к. 521  
Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького,  
кафедра історії України, тел. (0472) 37-55-57  
web-сайт: <http://history-ejournal.cdu.edu.ua>  
e-mail: [kafiteu@ukr.net](mailto:kafiteu@ukr.net); [drach\\_oksana@ukr.net](mailto:drach_oksana@ukr.net); [iwakos@ukr.net](mailto:iwakos@ukr.net)

# ЗМІСТ

## *Методологія та історіографія*

<b>Лукашевич О. А.</b> Досвід визначення поняття «історичне джерело» з позицій філософської герменевтики .....	5
<b>Гребенюк О. І.</b> Джерельна база дослідження діяльності Ради народних міністрів Української народної республіки .....	12
<b>Горпинченко І. В.</b> Організаційні засади єпархіального управління Російської православної церкви в Україні другої половини XIX століття: історіографія .....	18
<b>Пасічник І. М.</b> Павло Скоропадський та Українська держава в уявленнях Ернеста фон Валя .....	24
<b>Івангородський К. В.</b> Українська національна історіографія 1990-х рр. у сприйнятті сучасних українських істориків .....	29

## *Історична антропологія*

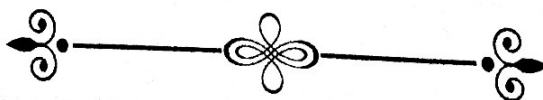
<b>Темченко А. І.</b> Кров у міфологічних віруваннях східних слов'ян (на матеріалі лікувальних замовлянь) .....	40
<b>Драч О. О.</b> Жіноча освіченість і виховання середньовічної Європи: міркування сучасників .....	46
<b>Василенко В. М.</b> Особливості корпоративних комунікацій професорів університету Св. Володимира в 1834–1884 рр. ....	52
<b>Терещенко О. М.</b> М. Грушевський та І. Нечуй-Левицький: до історії творчих взаємин .....	58
<b>Ніколайчук Д. О.</b> Київські імперські чиновники: видавнича діяльність М. Грушевського .....	67
<b>Фареній І. А.</b> Сільські пастирі початку XX ст.: досвід вирішення господарських проблем пастви для сучасних умов .....	76

## Історія України

<b>Чубіна Т. Д.</b> Театр Потоцьких у Тульчині: формування театрального світогляду володарів, передумови створення та етапи творчого розвитку приватної магнатської сцени .....	84
<b>Швець В. В.</b> Робота військово-історичної комісії з опису російсько-турецької війни 1877–1878 рр. за головування генерала М. О. Домонтовича: проблеми і результати .....	98
<b>Синявська Л. І.</b> Діяльність металургійних підприємств Сходу і Півдня України у 1917–1918 рр. ....	104
<b>Голубничка-Шленчак Ю. В.</b> Видавнича діяльність інтернованої армії УНР у таборах Польщі (1920–1924 рр.) .....	114
<b>Боечко В. Ф.</b> Післявоєнний розвиток провідних галузей промисловості Польської республіки 1918–1923 рр. ....	118
<b>Рубан М.</b> Інституційні процеси у середовищі Православної церкви на теренах Бахмутського краю 1920-х рр. ....	125
<b>Саган Г. В.</b> Створення і діяльність Товариства української мови, літератури і культури Воєводини (Сербія) .....	130
<b>Волков В. О.</b> Співпраця з українською діаспорою Росії як пріоритет зовнішньої політики незалежної України .....	137

## Рецензії та огляди

<b>Шамара С.</b> Обпалені вогнем Афгану. Біографічні нариси, відомості, довідки, спогади, листи, документи і матеріали / Упоряд. : С.І. Горошко, Л.І. Ільчук, О.І. Кукла, В.І. Червінський; наук. ред. Ю.П. Присяжнюк. – Жашків: Вид. С.І. Горошко, 2015. – 416 с. ....	142
<b>Яремчук В.</b> Куций І. Цивілізаційні ідентичності в українській історіографії кінця XVIII – початку XX ст.: між Слов'янщиною та Європою: Монографія – Тернопіль: Підручники і посібники, 2016. – 480 с. ....	144
<b>Масненко В.</b> Як Тернерова парадигма американської історії стала здобутком світової та української історіографії (Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір. – К.: Критика, 2015. – 376 с.) .....	148
Contents .....	152



lic of the Ukrainian Central Rada period is an important approach in history. A special attention need to be paid to the analyses of a wide range of sources for the objective assessment.

**Purpose.** The coverage and fundamental analysis of the scientific sources corpus which represents the basis for the Council of People's Ministers of the Ukrainian People's Republic activity research..

**Results.** The source basis of the research includes archive materials, published collections of documents and materials, memoirs and periodical publications. A significant place among other sources is taken by archive documents and materials deposited in the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TsDAVO of Ukraine). The archive funds are the main source for the research of the pointed topic. Individual funds of ministries and departments are of special interest. Published collections of documents and periodical press of that period are also important groups of sources. Periodical publications have become a reflection of the course of that time events and had a political direction.

**Conclusion.** A detailed analysis of all source groups allows making conclusions about the executive power higher bodies – ministries and departments, the reasons of taking the decisions, achievements and drawbacks of the government work. A thorough investigation of the source basis presents a significant interest for further research on the Council of People's Ministers of the Ukrainian People's Republic activity.

**Keywords:** Council of People's Ministers, Ukrainian People's Republic, national liberation fight, archive materials, collections of documents, governmental and parliamentary periodical publications.

Одержано редакцією 11.11.2016  
Прийнято до публікації 23.12.2016

УДК 930: [281.93: 348] (477) «18»

**ГОРПИНЧЕНКО Інна Володимирівна,**  
кандидат історичних наук, доцент  
кафедри всесвітньої історії Київського  
університету імені Бориса Грінченка,  
e-mail: inna\_gorpynchenko@ukr.net

## ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЄПАРХІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ

*Проаналізовано наукові доробки вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячені організації адміністративного управління Російської православної церкви в Україні на єпархіяльному та благочинному рівнях. Показано, зокрема, процес прироцнення знань стосовно основних функцій управлінських інституцій церкви та механізму їх практичної реалізації в адміністративно-територіальних межах України.*

**Ключові слова:** історіографія, українські землі, Російська православна церква, єпархії, благочинія, єпархіяльні архієреї, друга половина ХІХ століття.

**Постановка проблеми.** Історія розвитку системи управління в єпархіях Російської православної церкви в Україні другої половини ХІХ ст. залишається одним із перспективних дослідницьких напрямків, розробка якого не є завершеною. Відсутня цілісна історіографія організації внутрішнього життя православної церкви зазначеної епохи. Нагальним є також пошук у цій історії тих елементів церковного укладу, які свідчили б, по-перше, про наявність у деформованому церковному організмі живих українських традицій соборноправ'я, по-друге, про нерозкритий у ньому потенціал участі духовенства та мирян в соціальних і національних процесах.

**Мета.** Відтворення в основних рисах цілісної історіографії єпархіяльної системи управління Російської православної церкви в Україні другої половини ХІХ століття.

**Виклад основного матеріалу.** Середня ланка церковного управління, представлена єпархіяльними структурами РПЦ, так само була й залишається предметом досліджень світських і церковних істориків. В дорадянській історіографії управлінські функції єпархіяльних архієреїв найповніше відтворив історик церковного права М. Горчаков. Урядовий вплив архієрея, зазначав автор, поширювався на всі заклади і на всіх членів православної церкви в єпархії. Статус архієрея (незалежного від інших єпархіяльних єпископів)

він розкривав через виконання ним законодавчої, адміністративної та судової функцій. Відзначив в законодавчих повноваженнях єпархіального архієрея більше символіки, аніж реального виступу, автор уточнює, що, переважно, це було право законодавчої ініціативи, яке не мало особливого практичного значення у зв'язку з не обов'язковим розглядом пропозицій архієреїв Синодом. Щоправда, далі М. Горчаков явно перебільшує, відносячи до законодавчих функцій утвердження архієреєм єпархіальних опікунств і братств, їхніх статутів, постанов з'їзди духовенства, роз'яснення чинних законоположень та їх оприлюднення. Точніше, на наш погляд, було б віднести ці функції до розпорядчих у межах діючого законодавства. Так само можна кваліфікувати й право очільника єпархії на диспенсацію, тобто право робити винятки з чинних правил [1, 127-132].

Адміністративні функції єпархіальних архієреїв, за визначенням М. Горчакова, включали «розгляд умов створення нових парафій, монастирів та інших установ» з мотивуванням цієї необхідності Синодові. Йдеться також про архієрейський дозвіл на прийняття в православну церкву іновірців, благословення на чернецтво і послух, посвячення священиків і дяків, призначення благочинних та затвердження церковних старост. Крім того, архієрей визначав кандидатів у члени консисторій, настоятелів монастирів, надавав пропозиції Синоду щодо нагороджень і пенсій духовним особам, а також обер-прокурорам про нагородження чиновників по духовному відомству і викладачів семінарій. Йому належало право керівництва і нагляду у своїй єпархії шляхом призначення ревізій, об'їздів єпархій, а також контролю за використанням фінансових ресурсів в усіх єпархіальних установах [1, 128].

Нарешті, судова влада єпархіального архієрея, поділена М. Горчаковим на безпосередню («непосредственную») і непряму («посредственную»). Перший її тип, на переконання автора, страждав відсутністю юридичної визначеності: їй підлягали цілі категорії злочинів, які можна було назвати, скоріше, гріхами (ненавмисні проступки, провини за не знанням, неправильні вчинки духовних осіб). Архієреям в Російській імперії, на відміну від законодавства в країнах Західної Європи, як пише автор, було надано право карати священнослужителів за велинням совісті без формального провадження. Всі моменти судочинства були сконцентровані в руках однієї особи, свавілля якої не підлягало обмеженню. Апеляцій не передбачалось. Навіть значне покарання інколи не вносилося до особового формуляру священнослужителя [1, 130].

Непряма («посредственная») судова влада, за визначенням дослідника, стосувалась її консисторського рівня. Причому вирок консисторського суду затверджувався архієреєм, який міг не погодитись з винесеним рішенням і доручити їй знову розглянути справу. Якщо рішення не змінювалось, він міг постановити своє, обов'язкове до виконання [1, 130].

Характер єпархіального управління в РПЦ досліджували також П. Малицький, П. Знаменський, А. Доброклонський. Факт набуття ним колегіальних рис ще в 1744 р. відзначав П. Малицький. Тоді, за вказівкою Св. Синоду, з'явилися духовні консисторії [2, 117], які поступово замінили архієрейські будинки, дікастерії, духовні правління. Згідно з важливим для нас уточненням П. Знаменського та А. Доброклонського, ці обов'язкові єпархіальні урядові установи були запроваджені спочатку в єпархіях України [3, 331; 4, 117].

За М. Горчаковим, консисторія була присутнім місцем, де під безпосереднім керівництвом єпархіального архієрея здійснювались управління і суд в єпархіях [1, 133]. Але у функціонуванні консисторій були свої особливості: з вищими державними установами вони зносились через Синод чи обер-прокурора Синоду. По суті, для встановлення владних протиріччів в єпархії склад присутствія консисторії було поставлено в залежність від єпархіального архієрея, а секретар, який очолював консисторську канцелярію, призначався і звільнявся за пропозицією обер-прокурора Св. Синоду. Секретар консисторії, незалежний від присутствія консисторії, став, за визначенням М. Горчакова, «таким собі прокурором в єпархії» [1, 134].

Роль вікаріїв у системі єпархіального управління була окреслена, зокрема, в роботах Т. Барсова та А. Доброклонського. Згідно Статуту духовних консисторій, вони користувались правом проглядати журнали і протоколи своєї консисторії перш ніж надавати їх єпархіальному архієрею. В деяких єпархіях, наприклад, Холмсько-Варшавській, вікарії, маючи при собі духовні правління, завідували, згідно з інструкціями, особливим колом справ, але під наглядом і керівництвом єпархіальних архієреїв [5, 2]. Підсиленням інституту

вікаріатства слугував, за А. Доброклонським, законодавчо закріплений дозвіл 1865 р. відкривати вікаріатства в усіх єпархіях, де утримання їх могло бути забезпечено за рахунок достатків монастирів [4, 114].

Серед невід'ємних складових єпархіального правління дослідники дорадянської доби називали також: архієрейський будинок, канцелярію єпархіального архієрея, кафедральний собор, єпархіальну училищну раду, єпархіальне опікунство [1, 136-137].

Історики церкви А. Доброклонський, С. Рункевич, П. Знаменський зазначали, що в єпархіях виникали допоміжні органи для вдосконалення єпархіального управління та са-моврядування – єпархіальні ревізійні комітети (1855 р.), з'їзди окружного і єпархіального духовенства (при Олександрі II), місцеві собори єпископів (Київський, 1884) [4, 114; 6, 640; 3, 332] тощо. Друга половина XIX ст., на думку С. Рункевича, ознаменувалась наданням єпархіальним архієреям деяких додаткових повноважень: дозволу будувати церкви (1858 р.) та права на постриг у ченці без резолюції Св. Синоду (1865 р.).

Вдосконалення єпархіальної адміністрації, стало можливим, як зазначає П. Знаменський, тільки з кінця 1860-х рр., зі збільшенням консисторських окладів (до цього часу «жебрацькі оклади секретарів консисторій, інших штатних службовців» упродовж цілого століття підтримували в консисторіях адміністративну продажність і побори) [3, 332].

До картини управління єпархіальним життям, загалом відтвореної дореволюційними дослідниками, деякі уточнення внесли радянські науковці. Так, історик Б. Литвак зазначає, що зміцнення середньої ланки управління церквою розпочалося за урядування обер-прокурора Н.Протасова (1836 – 1855) «із застосуванням деспотичних методів». Керуючись новим статутом духовних консисторій (1841 р.), Н. Протасов започаткував єпархіальні ревізії, проведення яких здійснювалось за підтримки III Відділення графа А. Х. Бенкендорфа і доручалось світським особам. Метою ревізій, як свідчить автор, проголошувалась протидія «розтлінню церковної ієрархії» та виявлення серед єпархіального керівництва зловживань владою в корисливих цілях (хабарництва, торгівлі посадами тощо) [7, 332-333].

Система управління в єпархіях привертає увагу й сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників. У 1996 р. українським дослідником Дм. Блажейовським, що останні роки свого життя проживав у Римі, була видана унікальна праця «Ієрархія Київської церкви (861-1996 рр.)». Вона містить повний перелік православних, православних автокефальних та греко-католицьких митрополитів, архієреїв по кожній єпархії України. Перелік супроводжується короткою додатковою інформацією щодо їх попереднього служіння. Автор зазначає, що з 1850 по 1900 рр. на Київській православної митрополічій кафедрі перебувало сім митрополитів: Філарет Амфітеатров (1837 – 1857), Ісидор Никольський (1858 – 1860), Арсеній Москвін (1860 – 1876), Філофей Успенський (1876 – 1882), Платон Городецький (1882 – 1891), Йоанкій Руднєв (1891 – 1900), Феогност Лебедев (1900 – 1903). Перед прибуттям до Києва всі вони, вказує автор, мали попередній досвід архієрейського правління і всі вони, за винятком Ісидора Никольського, завершували свою архієрейську кар'єру і життя саме в Києві. Цей факт стосується усіх інших київських митрополитів XIX століття. Він свідчить, між іншим, про те, що для абсолютної більшості ієрархів митрополіча посада в Києві була верхньою їх церковною кар'єрою і саме так вона сприймалась синодальною верхівкою [8, 385].

Аналогічні матеріали, але стосовно окремих церковних регіонів України, представили у своїх працях дослідники М. Магвієнко та А. Макидонов. У контексті історії єпархій Новоросійського краю (Катеринославської, Харківської (1999) та єпархій чи другу половину XIX століття.

Характер організації єпархіального правління, на переконання російського історика С. Римського, визначався, зокрема, способом заміщення єпископських посад. Дослідивши цю практику в Російській імперії, він робить висновок, що вона повністю суперечила канонічному праву (єпископів призначали замість обрання й надмірно часто переміщували на інші кафедри). С. Римський наводить факт, що за 17 років протасівського обер-прокурорства в архієрейській сан звели 40 осіб, майже повністю оновивши всю ієрархію [9, 68-70]. Архієреї, – пише дослідник, – змінювали кафедри за час служіння від двох до семи разів; в середньому кожний з них за своє життя змінив по три кафедри. По суті єпархії один раз на сім років отримували нового владика. Найбільш поширені причини

переміщення архієреїв (за власним бажанням, за протекцією, в інтересах справи, через здійснені помилки, в результаті конфліктів з представниками місцевої світської влади, в якості покарання) називає російський дослідник А. Конюченко [10, 36].

С Римській зупиняється також на практиці втручання світської влади у справи єпархіальних владик. Він пише, зокрема, що губернатор чи генерал-губернатор у своєму звіті чи рапорті міг надавати оцінку діяльності, поведінці та рівня професійної підготовки єпархіального архієрея, натомість архієрей не мав таких повноважень [9, 72].

Продовжуючи тему вікаріатств у системі єпархіального правління, українські дослідники О. Чиркова, В. Перерва, В. Бубнюк акцентували увагу на Київській митрополії. Констатувавши, що допомога митрополитові у керівництві митрополією (київською єпархією) здійснювалась трьома вікаріями: єпископом Чигиринським (з 1799 р.), Уманським (з 1874 р.) та Канівським (?) [11, 12; 12, 8; 13], вони називають різні дати його відкриття в Каневі, відповідно – 1894, 1885 та 1884 роки. Дві останні дати, на наш погляд, є найбільш імовірними, адже процес створення вікаріатства тривав від указу до початку здійснення повноважень новопризначеним вікарієм єпископом. В. Перерва у своїй праці пише далі, що всі вікарії спершу могли вирішувати лише найдрібніші справи і лише з 1892 р. митрополиту Іоанкію (Рудневу) вдалося домогтися перерозподілу обов'язків між митрополитом та вікаріями єпископами, що позбавило предстоятеля в Києві багатьох зайвих клопотів [12, 8].

З'ясовуючи інші особливості управління Київською митрополією, О. Чиркова вказує на наявність у ній духовних правлінь. Незважаючи на рішення про ліквідацію цієї інституції в імперії у 1840 р., як такої, що дублювала функції консисторії і не сприяла економії єпархіальних коштів, у Київській митрополії вона функціонувала до 1868 року [11, 16]. Пояснюється це прагненням Синоду зберігати додаткові важелі впливу на центральну єпархіальну владу Південно-Західного краю.

Сучасні дослідники внесли уточнення в розуміння проблеми співвідношення функцій єпархіальних архієреїв та консисторій. Так, С. Римський зазначає, що запроваджений у 1841 р. і діючий без змін до 1883р. Статут духовних консисторій, став не лише засобом протиставлення архієрею секретаря консисторії, а й знаряддям для обмеження його канонічної влади. Без відома консисторії архієрей не міг призначати на вільні місця при церквах, рукопокладати в священний сан, розпоряджатися господарством архієрейського будинку. Натомість, консисторія проводила ревізію діяльності архієрея щодо управління матеріальними статками, спостерігала разом з архієреєм за станом пастви і виконанням духовенством своїх обов'язків [9, 81].

Допоміжною інституцією середньої ланки управління православної церкви в Російській імперії, і, зокрема, в Україні XIX ст., були благочинія на чолі з протоієреями (старшими священниками). В основі свій статус благочинних, тобто керівників благочиній, був висвітлений науковцями дорадянського періоду.

За визначенням М. Горчакова, благочинні очолювали церковні округи (благочинія) і були своєрідними «посередниками між парафіями та єпархіальною владою» [1, 123]. П. Малицький називав благочинних наглядачами за своїми церковними округами, утвореними ще у XVIII ст. на основі так званих десятинних округів [2, 121]. Він зазначав, що ці наглядацькі функції виконували тоді архієрейські будинки, єпархіальні духовні фіскали, попівські старости та духовні «замовники» [2, 116].

У XIX ст. благочинія репрезентували, за Т. Барсовим, нижчу інстанцію духовної адміністрації і суду [5, 1]. При цьому судова влада в деяких єпархіях була одноособовою, в інших – розподілялась між членами благочинницької ради [1, 123].

Згідно з повноваженнями, благочинним належало наглядати за правильним облаштуванням церков, оснащенням їх необхідним церковним приладдям, утриманням церков в належному порядку, правильним веденням церковного господарства, поведінкою кліру, релігійно-моральними настроями парафіян, станом церковнопарафіяльних шкіл. Вони були головами парафіяльних зборів, здійснювали посередництво між парафіями [1, 123]. Ці повноваження були закріплені, як зазначають П. Малицький та С. Рункевич, в статуті духовних консисторій та в інструкціях благочинним (1775 р., 1857 р.) [2, 118; 6, 640].

Дослідники дорадянського часу виявили трансформацію способу отримання духовенством посади благочинного. Виборність благочинних, як відзначає у своїй праці А. Доб-



роклонський, була ліквідована з середини XVIII ст. на всій території імперії, крім України [4, 117]. Автор зазначає далі, що з 1820 р. в Україні так само була запроваджена виборність благочинних. Але після періоду церковних реформ 1860-70-х рр., коли в окремих єпархіях очільників благочинних округів знову обирали, в 1881 р. було вирішено повернутися до практики призначень. Призначення, за уточненням М. Горчакова, проводились з двоох – трьох кандидатур, представлених архієрею консисторією [1, 122]. Елементи самоврядності інституту благочинних, як зазначає С. Рункевич, проявлялись у проведенні «соборників» благочинних, зборів священників благочинницького округу, благочинницьких рад, у складі благочинного та декількох священників [6, 640].

Ще на одну особливість функціонування благочинних округів у західних та південно-західних (українських) регіонах імперії вказує М. Горчаков. Він пише про те, що саме на кордонах з римо-католицьким світом посади благочинних були штатними й утримувались централізовано за рахунок церкви і держави. Водночас, в інших частинах імперії винагорода благочинним сплачувалась з доходів підлеглих їм парафіяльних церков [1, 123].

На відміну від радянських авторів, які загалом обходили проблематику, пов'язану з церковним управлінням, сучасні дослідники продовжили розробляти цей дискурс. Особливості управлінських функцій благочинного надає, зокрема, російський історик С. Римський. Посаду благочинного він вважає ключовою в контексті контролю і наглядових функцій за парафіяльним духовенством. Дослідник деталізує повноваження благочинних, серед яких: щорічні об'їзди своїх округів, звіти перед консисторією щодо результатів інспекції, збір інформації для річного звіту єпархіальному архієрею, ведення формулярів на кожного клірика із зазначенням їх успіхів і проступків, заохочень і штрафів тощо [9, 83].

Українськими істориками була запропонована характеристика благочинних церковних округів в Україні. Так, на кінець XIX ст., за підрахунками Г. Надтоки, в дев'яти єпархіях України налічувалось близько 440 благочинних округів. Відзначаючи відсутність чітких критеріїв поділу єпархій на благочинія, автор показує незбалансованість між чисельністю парафіян в єпархіях та кількістю благочинних. Так, майже рівні за числом православних Харківська та Полтавська губернії мали, відповідно, 37 і 90 благочинних [14, 21].

Автор з'ясовує також кількісні характеристики благочинних округів. За його даними, на зламі XIX – XX ст. під наглядом у благочинних в Україні налічувалось від 10 до 30 церков, у загальноукраїнському просторі ця цифра в середньому становила 20 церков. Разом з тим, мали місце істотні регіональні відмінності: у Волинській єпархії цей показник дорівнював 31, а у Полтавській – 14 церквам [14, 27]. Цієї ж проблематики торкається І. Шугальова. Щоправда, аналізуючи період 80-90-і рр. XIX ст., вона повністю дублює цифрові дані Г. Надтоки, які стосуються пізнішого часу.

Важливими є окремі факти, відтворені вітчизняними науковцями, щодо характеру організації благочинного управління. Так, О. Чиркова повідомляє, що у 1862 р. київський митрополит Арсеній Москвін повернув благочинним єпархії право самостійно обирати собі помічника з наступним затвердженням його митрополитом. Помічник виконував обов'язки благочинного під час відсутності останнього в окрузі або на час його хвороби [11, 16]. Інший дослідник – В. Меша відзначає факт створення в 1865 р. (у Мінській єпархії) благочинних рад, які до 1883 р. поширились на всі єпархії РПЦ. До складу такої ради, констатує автор, входили благочинний, його помічник та представник від благочинного округу. Крім того, благочинний безпосередньо взаємодіяв з духовним слідчим [15, 37; 63].

**Висновки.** Таким чином, як свідчить історіографія проблеми, друга половина XIX ст. була часом безроздільного панування РПЦ в Україні. Означена проблема, а саме: здійснення адміністративного управління Російської православної церкви в Україні, пройшла три основні етапи наукового осмислення. Дослідниками дорадянського часу було узагальнено потужний пласт джерел щодо особливостей реалізації управлінських функцій єпархіальними архієреями та благочинними церкви.

Радянська історіографія проблеми характеризувалась, здебільшого, вузькопроблемним обігриванням фактів, зокрема, щодо зрощення церковного і державного апарату, клерикалізації церковного життя й посилення паразитарної природи церкви.

Натомість сучасна, передусім вітчизняна історіографія, спираючись на раніше описану науковцями універсальну схему устрою Російської православної церкви, вийшла на початковий рівень аналізу специфіки управління єпархіями православної церкви в Україні. Як з'я-

судовість, таловина з них налягала у більш жорсткій централізації системи церковного управління, умовлений, зокрема, перманентною гостротою національного питання в Україні, її насамперед до західного римо-католицького й протестантського світу.

Серед перспективних напрямків історичних досліджень у цій царині залишається відтворення історії виникнення та розвитку окремих єпархій в Україні, студіювання історії життя та діяльності відомих діячів церкви тієї епохи.

### Список використаної літератури

1. Горняков М. П. Церковное право. Краткий курс лекций / М. П. Горняков. – СПб., 1909. – 338 с.
2. Малецкий П. Руководство по истории русской церкви. Период патриаршества и синодального управления / П. Малецкий. – СПб.: Изд-е П. П. Тузова, 1902. – 204 с.
3. Знаменский П. В. История Русской Церкви. Учебное руководство / П. В. Знаменский // Материалы по истории церкви. – М., 1996. – Кн. 10. – 474 с.
4. Доброклонский А. Руководство по истории Русской церкви (Синодальный период) / А. Доброклонский. – Москва, 1893. – 441 с.
5. Барсов Г. В. Святейший Синод в его прошлом / Г. В. Барсов. – СПб., 1896. – 446 с.
6. Литвак В. Г. Русское православие в XIX веке / В. Г. Литвак // Русское православие: вехи истории. [Научн. ред. А. И. Клибанов]. – М., 1989. – С. 309–380.
7. Блажейовський Д. Історія Київської церкви (861–1996) / Д. Блажейовський. – Львів, 1996. – 568 с.
8. Римский С. В. Русская церковь в эпоху великих реформ (Церковные реформы в России 1860–1870-х гг.) / С. В. Римский. – М., 1999. – 568 с.
9. Конюченко А. И. Православное духовенство в России во второй половине XIX – начале XX века: автореферат дис. на соискание ученой степени доктора истор. наук: спец. 06.00.02 «Отечественная история» / А. И. Конюченко. – Челябинск, 2006. – 48 с.
10. Чиркова О. А. Православная церковь в Украине в конце XVIII – XIX столетия (на материалах «Киевских епархиальных ведомостей», «Полтавских епархиальных ведомостей», «Черниговских епархиальных известий»: автореферат дис. на соискание наук степени канд. ист. наук: спец. 07.00.01 «История Украины» / О. А. Чиркова. – К., 1998. – 18 с.
11. Перетяга В. С. Статус епархиальных органов власти и парафиального священства в Киевской митрополии конца XVIII – XIX столетия: автореферат дис. на соискание наук степени канд. ист. наук: спец. 07.00.01 «История Украины» / В. С. Перетяга. – К., 2002. – 17 с.
12. Бубнюк В. Синодальна доба в історії православної церкви [Електронний ресурс] / В. Бубнюк. – Режим доступу: <http://www.apologet.kiev.ua/biblioteka/25-synodalna-doba/310> — xix.html
13. Рункевич С. История Христианской церкви в XIX веке / С. Рункевич. – Т. 2. Православный Восток. – Петроград, 1901. – С. 502–739.
14. Надтока Г. М. Православная церковь в Украине: социально-религиозный контекст (1900–1917 гг.) / Г. М. Надтока. – К.: Наукова думка, 1998. – 271 с.
15. Мена В. Г. Конфессійний та суспільний аспекти розвитку православної церкви в Україні 1875–1900 років / В. Г. Мена. – Донецьк: ПортПрес, 2007. – 354 с.

### References

1. Gorchakov, M. P. (1909). *Canon law. Short course of lectures*. St. Petersburg, 338. (in Rus.)
2. Malecki, P. (1902). *Guide History of the Russian Church. The period of the Patriarchal and Synodal management*. St. Petersburg: Printing house P. P. Tuzova, 204. (in Rus.)
3. Znamenski, P. V. (1996). *History of the Russian Church. Tutorial. Materials on the history of the church*. Moscow, 10, 474. (in Rus.)
4. Dobroklonskiy, A. (1893). *Guide to the history of the Russian Church (Synodal period)*. Moscow, 441. (in Rus.)
5. Barsov, G. V. (1896). *The Holy Synod in its past*. St. Petersburg, 446. (in Rus.)
6. Litvak, B. G. (1989). Russian Orthodox Church in the 19th century. *Russian Orthodoxy: milestones*. In A. I. Klivanov (Ed.). Moscow, 309–380. (in Rus.)
7. Blazejowski, D. (1996). *History of the Kiev church (861–1996)*. Lviv: Mason, 568. (in Ukr.)
8. Rimsky, S. V. (1999). *The Russian church in the era of great reforms (Church reform in Russia 1860–1870-ies)*. Moscow, 568. (in Rus.)
9. Konyuchenko, A. I. (2006). *The Orthodox clergy in Russia in the second half of XIX – early XX century*. Extended abstract of Doctor's thesis spec. 06.00.02 «History of Russia». Chelyabinsk, 48. (in Rus.)
10. Chirkova, O. A. (1998). *The Orthodox Church in Ukraine in the late XVIII – XIX centuries (Based on «Kiev diocesan statements», «Poltava diocesan statements», «Chernihiv diocesan news»)*. Extended abstract of candidate's thesis spec. 07.00.01 «History of Ukraine». Kyiv, 18. (in Ukr.)
11. Peretya, V. S. (2002). *Status, diocesan authorities and clergy of the Kyiv Metropolis late XVIII – XIX centuries*. Extended abstract of candidate's thesis spec. 07.00.01 «History of Ukraine». Kyiv, 17. (in Ukr.)
12. Bubnyuk, V. *Synodal era in the history of the Orthodox Church*. Retrieved from <http://www.apologet.kiev.ua/biblioteka/25-synodalna-doba/310> — xix.html. (in Ukr.)
13. Runkevich, S. (1901). *History of the Christian Church of XIX century. Orthodox East*. St. Petersburg, 502–739. (in Rus.)
14. Nadtoka, G. M. (1998). *Orthodox Church in Ukraine: sotsialno-religivny context (1900–1917 an.)*. Kyiv: Scientific Thought, 271. (in Ukr.)

15. Mesha, V.G. (2007). *Confessional and social aspects of the Orthodox Church in Ukraine 1875–1900 an.* Donetsk: North-Press, 354. (in Ukr.).

**GORPYNCHENKO Inna.** Candidate of Sciences (History), Associate Professor, Department of World, History Borys Grinchenko Kyiv University,

e-mail: inna\_gorpynchenko@ukr.net

### **ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF THE DIOCESAN ADMINISTRATION OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19<sup>TH</sup> CENTURY: HISTORIOGRAPHY**

**Abstract. Introduction.** History of development of the administration system in dioceses of the Russian Orthodox Church in Ukraine in the second half of the 19<sup>th</sup> century remains one of the perspective and unfinished areas of research. Today it is important to find the elements of church order, which would and firstly, that deformed church body contained living Ukrainian traditions of conciliarity, and secondly, undiscovered potential of participation of clergy and laity in social and national processes.

**Purpose.** Reproduction of main features of integral historiography of the diocesan administration system of the Russian Orthodox Church in Ukraine in the second half of the 19<sup>th</sup> century.

**Results.** The analysis found that researchers in their studios followed high church or Ukrainian national concepts. The first concept was based on the monopoly of the Russian Orthodox Church in the confessional space of Ukraine. The second one confirmed unnatural takeover of Ukrainian church by the Russian one, and defended prospects of institutional restoration of the Ukrainian Orthodox Church.

Consolidated conclusions of researches on trends of the diocesan administration of the Russian Orthodox Church in Ukraine in the second half of the 19<sup>th</sup> century: growing dependence of the church on the state; strengthening of centralization of the diocesan administration system; establishing latent ways to preserve Ukrainian high church traditions for individual parishes.

**Conclusion.** According to the historiography of the problem, the second half of the 19<sup>th</sup> century was the period of undivided rule of the Russian Orthodox Church in Ukraine. Evolution of the administrative control of the Russian Orthodox Church in Ukraine underwent three stages of scientific understanding. Pre-Soviet time researchers summarized powerful layer of sources on peculiarities of realization of administrative functions by diocesan bishops and church charity. Soviet historiography of the problem was characterized by focused harping on the facts, in particular in terms of fusion of church and state apparatus, clericalization of church life and enhance of parasitic nature of the church. Modern, mainly national historiography, came to the initial level of analysis of specific diocesan administration of the Orthodox Church in Ukraine. As it turned out, the main idea was in more strict centralization of the church administration system, particularly due to the urgency of the national problem in Ukraine, its proximity to the Western Roman Catholic and Protestant world.

**Key words:** historiography, Ukrainian lands, Russian Orthodox Church, dioceses, welfare, diocesan bishops, second half of the 19th century.

Одержано редакцією 12.12.2016  
Прийнято до публікації 23.12.2016

УДК 94(477+470+571)

**ПАСІЧНИК Іван Миколайович,**  
аспірант кафедри історії України Київського  
університету імені Бориса Грінченка  
e-mail: IvanNic@bigmir.net

### **ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА В УЯВЛЕННЯХ ЕРНЕСТА ФОН ВАЛЯ**

Розкрито погляди російського військово-емігрантського історика Ернеста фон Валя на Українську Державу П. Скоропадського та її значення в антибільшовицькій боротьбі 1918–1920. Проаналізовано чотири його ґрунтовні праці, написані в 1935–1938 рр. Виявлено, що саме від визнання самостійності України в 1918 р. залежала перемога білих сил.

**Ключові слова:** П. Скоропадський, гетьман, Українська Держава, українське питання, Білий рух, Е. фон Валь.

**Постановка проблеми.** Серед російських емігрантських дослідників міжвоєнного періоду великим винятком є ті, хто не лише позитивно ставився до гетьмана, а й не висту-

# CONTENTS



## *Methodology and historiography*

- Lukashevich A.** The experience of defining the «historical source» notion from the position of philosophical hermeneutics..... 5
- Hrebeniuk O.** The source basis of the Council of People's Ministers of the Ukrainian People's Republic activity research ..... 12
- Gorpynchenko I.** Organizational principles of the diocesan administration of the Russian Orthodox Church in Ukraine in the second half of the 19th century: historiography ..... 18
- Pasichnyk I.** Pavlo Skoropadsky and the Ukrainian State in representations of Ernest Von Wahl ..... 24
- Ivangorodsky K.** Ukrainian national historiography of the 1990th in perception of modern Ukrainian historians ..... 29

## *Historical anthropology*

- Temchenko A.** Blood in the mythological thought of the Eastern Slavs (On the material of medical conspiracy)..... 40
- Drach O.** Female education and upbringing of women in Medieval Europe: thoughts of contemporaries ..... 46
- Vasylenko V.** Corporate communication characteristics of St. Volodymyr university professors in 1834-1884..... 52
- Tereschenko A. M.** Grushevskiy and I. Nechuy-Levitsky: the history of creative relationships..... 58
- Nikolaichuk D.** Kyiv imperial officials: publishing activities M Grushevskiy ..... 67
- Fareniy I.** Rural priests in early 20th century: experience of solving economic problems of flock for current conditions ..... 76

*History of Ukraine*

<b>Chubina T.</b> Pototskyi Theater in Tulchin: Formation of rulers' theater outlook, background and the stages of creative development of the private magnate scene.....	84
<b>Shvets V.</b> Work of the Military and historical Commission for description of the Russo-Turkish war of 1877–1878 during the hunger strike of general M.O. Domontovych: problems and results .....	98
<b>Syniavska L.</b> Activity of metallurgical enterprises East and South of Ukraine in 1917–1918 .....	104
<b>Holubnycha-Shlenchak Y.</b> Publishing activities of UPR Army interned in camps in Poland (1920–1924) .....	114
<b>Boyechko V.</b> Economic situation of the Second Polish Republic in the first postwar years .....	118
<b>Ruban N.</b> The institutional processes in the medium of Orthodox Church on the territory of Bakhmut Region 1920s .....	125
<b>Sagan G.</b> Establishment and activities of the Society of the Ukrainian language, literature and culture of Vojvodina (Serbia) .....	130
<b>Volkov V.</b> Cooperation with the Ukrainian Diaspora in Russia as a priority of foreign policy of independent Ukraine .....	137

*Rewievs*

<b>Shamara S.</b> Obpaleni vohnem Afhanu. Biografichni narysy, vidomosti, dovidky, spohady, lysty, dokumenty i materialy / Uporiad. : S.I. Horoshko, L.I. Ilchuk, O.I. Kukla, V.I. Chervinskyi, nauk. red. Yu.P. Prysiazhniuk. – Zhashkiv : Vyd. S.I. Horoshko, 2015. – 416 s. ....	142
<b>Yaremchuk V.</b> Kutsyi I. Tsyvilizatsiini identychnosti v ukrainskii istoriohrafii kintsia XVIII – pochatku KhKh st.: mizh Slovianshchynoiu ta Yevropoiu: vitchyzniani vymir. – K.: Krytyka, 2015. – 376 s.).....	144
<b>Masnenko V.</b> Yak Ternerova paradyhma amerykanskoj istorii stala zdobutkom svitovoi ta ukrainskoj istoriohrafii (Chornovol I. Komparatyvni frontyry: svitovi i vitchyzniani vymir. – K.: Krytyka, 2015. – 376 s.).....	148



**ВІСНИК  
ЧЕРКАСЬКОГО  
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Історичні науки  
№ 3-4. 2016

Відповідальний за випуск  
*Драч О. О.*

Відповідальний секретар  
*Івангородський К. В.*

Комп'ютерне верстання  
*Івангородський К. В.*

Підписано до друку 23.12.2016. Формат 84x108/16. Папір офсет.  
Друк офсет. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 15,0.  
Обл. вид. арк. 14, 8. Тираж 300 пр. Зам. №

**Бізнес-інноваційний центр Черкаського національного  
університету імені Богдана Хмельницького**  
18000, Україна, м. Черкаси, бул. Шевченка, 205  
тел.: (0472) 32-93-05

Свідоцтво про внесення до державного реєстру  
суб'єктів видавничої справи ДК №3427 від 17.03.2009 р.